

образам. Автор докладно промальовує всі грані – від портретних характеристик до рис характеру, відходячи від стереотипізації і надаючи в кожній жінці індивідуальних особливостей. Стосується це й іноетнічного образу циганки. Відзначимо, що письменник майстерно представив зміну гендерних орієнтирів та стереотипів, до яких звикли читачі. Тож у романі показано чоловіків у світі сильних жінок-домінантів, які різними методами вибудовують для себе комфортне середовище існування.

Список використаних джерел

1. Будний В. Розгадка чарів цірцеї: національні образи та стереотипи в освітленні літературної етноімагології. *Слово і Час*. 2007. № 3. С. 52-63.
2. Кукуленко-Лук'янець І. В. Психологічний образ жінки в українській літературі. *Проблеми сучасної психології*. 2010. Вип. 8. С. 546-554.
3. Петровай В. Русины. Роман. У 3-х кн. Ужгород : Карпати, 1993. Кн. 1. 270 с.
4. Федорова К. А. Образ «la femme fatale» в искусстве. *Гуманитарные научные исследования*. 2013. № 3. URL : <http://human.snauka.ru/2013/03/2551> (дата звернення: 20.01.2021).

ТВОРЧІСТЬ «ОСТАРБАЙТЕРІВ» ЯК ФОРМА ДОСВІДУ Й КУЛЬТУРНА ПРАКТИКА: ЗМІНА НАУКОВОЇ ВІЗІЇ ФОЛЬКЛОРИСТА

Кузьменко Оксана, доктор філологічних наук,
старший науковий співробітник,
Відділ соціальної антропології Інститут народознавства НАН України

1. **Зміна дисциплінарної парадигми та методології.** Світова фольклористика перебуває на пограниччі методологічних пошуків та збереження себе як наукової дисципліни у сфері інших гуманітарних напрямків, що функціонують у дуже мінливому й прагматично заангажованому в економіку сьогоденні [10]. Духовна спадщина ХХ століття, його історичний

фольклор, у тому числі оповідний (oral narratives), є тим недоораним полем, праця на якому матиме вагу для продовження актуальних досліджень у напрямку типології самопрезентації чи прагматики наративних стратегій автобіографічних оповідань [11]. Вони також у фокусі досліджень сучасних практик соціокультурного та семіотичного вимірів кризових, трагічних подій [12], важелів впливу на міжетнічні конфліктогенні ситуації та культури історичної пам'яті різних європейських країн.

Народна творчість, яка виникла у час Другої світової війни, зокрема у середовищі примусових робітників Німеччини періоду Третього Рейху, є символічним кодом, тим «lest we forget», що зберігає і передає ціннісні знання й формує ідентичність. З антропоцентричного погляду ці тексти є способом типового самопозиціонування людини: розуміння (не)свободи та моральних канонів людяності, окреслення свого місця у глобальній війні, розкриття амбівалентності стереотипів у параметрах «свій» – «чужий» через «іншого».

2. Зміна атрибуції відомих явищ культури. Невольничий цикл новотворів з важкої і складної у своєму «неприборканому різноголоссі» війни, потребує чіткості у їх називанні. Вибір назви відображає різні термінологічні традиції (радянської і пострадянської фольклористики), на основі яких закріпилися такі вирази: «народна творчість у німецькій неволі» [1], «німецька окупація» [5], «твори про «ясир» середини ХХ ст.» [3], «фольклор остарбайтерів» [9], «фольклор примусових робітників нацистської Німеччини» [2].

3. Зміна об'єкту дослідження й трактування фольклору як антропологічного джерела. У темі «творчість остарбайтерів» необхідно брати до уваги не тільки наявні тематичні фольклорні збірники, але також малодоступні архівні колекції рукописів (по)воєнних записів фольклористів, діаспорні видання, сучасні дослідження істориків, збірники інтерв'ю з остарбайтерами. Проведення нових польових записів автобіографічних наративів, які раніше не робили з причини табуованості окремих аспектів теми, насамперед стали об'єктами історичних дисциплін, зокрема усної історії

(С. Гальченко, Г. Грінченко, В. Константинова, Т. Лапан, В. Ляхно, Т. Пастушенко та ін.).

4. Зміна жанрової гомогенності об'єкта. Творчість остарбайтерів є конгломератом творів різних жанрів: нові ліричні пісні; пісенні актуалізації строкарських, наймитських пісень; переробки з радянських популярних російськомовних пісень міжвоєнного періоду та початку війни; самодіяльні вірші; віршовані листи-послання; автобіографічні оповідання про досвід праці у німецькій промисловості та сільському господарстві Третього Райху; локальні перекази про працю у «бавора» із типовими ініціальними формулами «Як брали в Німеччину», де головними є сюжети про виживання і взаємодопомогу:

«... Як брали в Німеччину, я собі йден рік відбавила, зробила менше, бо я не хотіла їхати. Але всьо йдно мене забрали. Така Чорна Марійка, бідна, вона мала тринайці років – і всьо йдно її забрали. Не питали. Я не знаю, чо то так всіх брали. І то не йно від нас, з Львівської області, то і з Полтави, і з Миколаєва, там розмаїті були, зустрічалися дівчата. А ше попали на завод – як вони голодували там. Боже, Боже! Ми ся зустрічали, вони на заводах робили, а ми – в бавора. Прийшлася неділя, то змо ся зустрічали. Вони плакали, їсти хтіли. Я десь пару раз муки в бавора вкрала для них. Але він дзигара скурив – і по муці попідом значив, шоби я не рушила. Не можна було красти, німець руки обрубував...» [7].

5. Зміна в критеріях «фольклору» та «фольклорності». Виходимо із ширшого розуміння головного поняття, за яким *«фольклор – вітально-семіотична, світоглядна діяльність синергетичної групи людей, яка має на меті осмислення світу і свого місця у ньому, що виражається через прецедентні тексти»* (за визначенням учасників VI Тернопільського методологічного колоквиуму, січень 2020 р.). Відтак змінюються й деякі раніше визначальні ознаки «фольклорності», за якими давні зразки передбачали виключно усне збереження і передання. Натомість практика остарбайтерівського життя збільшила частку писаних текстів, що підважило критерій «усності», який на той час став умовною формою побутування питомо народних творів, скажімо, дівочих листів додому:

Пишу я листочок не з рідного краю,
а пишу листочок там, де проживаю,
пишу я листочок не з рідного краю,
до тебе, сестричко моя, доріжки не знаю,
пишу я листочок не з рідного краю,
подала б ручку, так я не достану [12].

Друга важлива ознака «колективність» у стосунку до творів остарбайтерів має ще й проєктивну заданість на групову ідентичність, підтримання якої «неодмінно вимагає спільного розуміння історії та її значення для конструювання нарративів, що вибудовують зв'язки поміж минулим, теперішнім та майбутнім» [4]. Для багатьох респондентів, які прожили довге життя, епізоди молодості та непомірно важкої праці у Німеччині є особливим досвідом. І тут з точки зору властивості фольклору зберігати групою/колективом вибране з того, що піддається тривалій трансмісії, важливою є відома теза про суть колективної пам'яті, яка є тим, що залишається від минулого в пережитому груповому досвіді, або те, що ці групи роблять із минулим [6].

Міркування істориків та соціологів цінні для фольклориста, який намагається зрозуміти та проаналізувати першоджерела текстів групи, зокрема від трудових невільників. Вони можуть відрізнитися за параметрами зовнішніми (часом запису новотвору, середовищем побутування і середовищем запису, формами збереження / фіксування, соціальним контролем та залежністю науково-економічної традиції від державного ідеологічного дискурсу (нацистського, комуністичного, націоналістичного, ліберального) та внутрішніми (кількість / якість текстів, варіативні парадигми / одиничний запис, фольклоризм/ фольклоризація/ фольклорність, гібридність мови / репертуару).

6. Зміна гендерної індиферентності в категорії фольклорної «анонімності». У фольклористичних дослідженнях необхідно враховувати низку соціально-історичних чинників, що спричиняли гендерно відмінні досвіди війни. І тому важливим для аналізу творчості остарбайтерок є

результати вивчення настанов щодо «правильної» жіночої поведінки та процесів конвертації цих інтенцій у практики щоденного життя, стратегій та ресурсів виживання, які за умов німецької окупації набули жіночого гендерного модусу чи можуть бути позначені як специфічно «жіночі» [8].

7. До висновків. Український фольклор про Другу світову війну потребує нового прочитання на основі залучення автентичних записів і раніше недоступних джерел. Методологічний інструментарій аналізу творів невідільницького циклу змінюється, оскільки перехід з суто поетичного на антропологічний та культурологічний вимір народної творчості, дозволяє бачити їхню художню вартість не як набір поетикальних засобів та образів, але як культурний зразок та смислопороджуючу матерію: самовираження, самоідентифікацію, самозбереження групи, яка є і автором і носієм творчого продукту.

Нове осмислення минулого через фольклорні наративи, які іманентно призначені передавати колективно опрацьовану і вибрану інформацію, сприяє виявленню стабільних, стереотипних компонентів у різних текстах. Вони є тією «спільною поетичною нормою» [12] різних регіональних традицій, яка важлива також і як досвід пізнання й трактування окупації, і як ознака суб'єктності людини в образі її самої.

Список використаних джерел

1. Воропай О. *Ясир: листи, оповідання і народна творчість у німецькій неволі*. Лондон: Українська видавнича спілка. 1966.

2. Грінченко Г. «Раскинулись рельсы далёко...»: фольклор примусових робітників нацистської Німеччини у публікаціях радянської доби. *Вісник Харківського національного університету. Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки*, 11. 2008. С. 103-132.

3. Кирчів Р. *Двадцять століття в українському фольклорі*. Львів: Інститут народознавства НАН України. 2010.

4. Кісь О. Колективна пам'ять та історична травма: теоретичні рефлексії на тлі жіночих спогадів про Голодомор. *Усна історія як теорія, метод,*

джерело: зб. наук. пр. Харків: Східний інститут українознавства ім. Ковальських. 2010. С. 171–191.

5. Фольклор Вітчизняної війни: матеріал зібраний в Західних областях УРСР Львівській, Дрогобицькій, Станіславській, Тернопільській фольклорною секцією / за ред. Колесса Ф. Львівського обласного будинку народної творчості. Львів: Львівський обласний Будинок народної творчості. 1945.

6. Нора П. *Теперішнє, нація, пам'ять* / пер. з франц. А. Рєпи. Київ: ТЦВ «Видавництво «Кліо». 2014.

7. Луньо Є. Домашній архів (запис 21.07.2016 р. у с. Салаші Яворівського р-ну Львівської обл. від Луцишин Марії, 1925 р. н., 4 кл.). 2016.

8. Стяжкіна О. *Стигма окупації: радянські жінки у самобаченні 1940-х років*. Київ: Дух і літера. 2019.

9. Чистова Б. Е., Чистов К. В. *Преодоление рабства. Фольклор и язык остарбайтеров 1942-1944 гг.* Москва: НИПЦ «Мемориал». 1998.

10. Nakamies P. Change and Continuity. *Folklor Fellows Network* [online], 48. 2016. pp. 3. URL: <https://www.folklorefellows.fi/wp-content/uploads/FFN-48.pdf> [accessed 25 March 2021].

11. Hollo M. Traces of Trauma in Estonian Women's Life Narratives of World War II. *Folklore EJF* [online], 78. 2020. pp. 119-144. URL: <https://www.folklore.ee/folklore/vol78/hollo.pdf> [accessed 27 March 2021].

12. Mayer S. Editorial. *Fabula: Journal of Folktale Studies* [online], 59 (1-2), 2018. pp. 1-7. URL: <http://isfnr.org/files/Editorial.pdf> [accessed 5 April 2021].

ЗМІНИ У РОЗУМІННІ ПОНЯТТЯ «ФОЛЬКЛОРНА ПРОЗА»

Лабащук Оксана, доктор філологічних наук,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Записувати фольклорну прозу почали ще на самому початку становлення фольклористики як науки. Власне казка і була одним із тих видів творчості